

Het uniform in de mode

drs. M.J.B. Pool*

Inleiding

Als er één soort kleding ver verwijderd lijkt te zijn van mode dan is dat het uniform wel. Bij de hedendaagse uniformering staat dan ook niet de modieusiteit als wel het praktisch nut op de eerste plaats. Het dagelijks tenue van de militair schakelt hem gelijk met de zijnen – slechts de distinctieven geven het verschil aan, het gecamoufleerde gevechtspak doet hem samensmelten met zijn omgeving en de kistjes beschermen de voeten op de stormbaan en tijdens lange afstandsmarsen.

Slechts om de zoveel decennia wordt het uniform aangepast aan de eisen van de mode. Menig militair die vandaag de dag het straatbeeld bekijkt zal zich daarom hoofdschuddend afvragen waarom jongeren in vredesnaam kiezen voor camouflagepatronen, voor oncomfortabele kistjes, voor degelijke klepzakken en voor ongemakkelijke knellende staande boorden.

Paasbest ten strijde

Toch is dit verschijnsel, burgers die vrijwillig kiezen voor een uniform, niet nieuw. Gevechtstkleding is altijd in de mode geweest. Zeker in vroeger tijden, toen het uniform een opvallend en fraai geheel was. De onopvallende functionaliteit van het uniform is immers iets van de laatste eeuw. In vroeger tijden ging de soldaat op zijn paasbest ten strijde: felgekleurd, beladen

met tressen, goudgalon en wuivende pluimen.

Niet alleen de vijand, maar ook de burger raakte onder de indruk van dit imposante geheel. En met slechts weinig ontleningen was de indrukwekkende verschijning van de militair voor de burger bereikbaar: wat galon, een tres of 'brandenbourgs' was voldoende voor een oogverblindend resultaat.

De veelheid aan invloeden van het uniform op de burgermode zal zelfs de doorgewinterde militair verbazen. Niet alleen herkenbare elementen als camouflagepatronen, kistjes en legergroen, maar ook de trenchcoat, de montycoat en de parka, het T-shirt, de Clark's, de Doc Martens en de Palladium jungleboots, de bermuda en de chino (een khaki-kleurige lange broek) komen uit zijn plunjebaal.

Al vanaf het vroegste begin heeft de soldaat met zijn gevechtstkleding een stempel op de mode gedrukt, of kozen burgers voor het gemak of de uitstraling van het militaire pak.

De vroegste invloeden

Voor zover wij weten waren de Romeinse legioensoldaten met hun uniforme gevechtstkleding de eersten die hun stempel op de burgermode drukten. Naast borstharnassen, wollen hemden met korte mouwen – de tunica militaris –, speciale riemen en halfhoge sandalen, beschikte de Romeinse soldaat over verschillende mantels. Voor ieder klimaat, van de verzengende Egyptische hitte tot de

bittere Hollandse kou, had hij een passend exemplaar.

Het waren vooral deze mantels die vanwege hun comfort door burgers werden overgenomen, ondanks de strenge kledingwetgevingen van de Romeinen waarin wettelijk werd bepaald wie wat mocht dragen.

Bovendien introduceerden de soldaten thuis nieuwe kleedgewoonten die zij in de uithoeken van het immense Rijk hadden leren kennen van de onderworpen volkeren en van de auxilia, de niet-Romeinse hulptroepen. Zo voerden zij het dragen van hemden en kleding uit bont in en waren zij de eersten die de beenwindsels, tibialia, afdeden en de broek van de Germanen, de braie, aantrokken.

De broek

In de derde eeuw van onze jaartelling werd de broek in de kleding van de Romeinse burger geïntroduceerd. Toch wilde niet iedere Romein dit 'barbaarse' kledingstuk dragen. De keizers Honorius en Arcadius probeerden in 397 het dragen van de broek op straffe van verbanning te verbieden. Het was echter een vruchteloze poging, want de broek won steeds meer aan populariteit. Toen de Germaan Odoaker in 476 de laatste West-Romeinse keizer van de troon stootte, verruilden de Romeinen en masse hun toga voor de broek.

In het Westen wilde het met het dragen van de broek echter nog niet vlotten – men was gewend om tunica en beenlingen¹ te dragen – maar ook hier

* De auteur is werkzaam als textielrestauratrice in het Legermuseum te Delft.

schoten soldaten te hulp. Tussen 1390 en 1430 werd namelijk het maliënharnas verdrongen door de volledige beharnassing van het lichaam. Het nieuwe harnas zat vrij nauw om het lichaam, waardoor voor de wijde tunica die eronder werd gedragen, geen ruimte meer was. De broek paste er wel onder en werd gemeengoed.

'Schaamteloos'

De invoering van de broek als kledingstuk viel niet bij iedereen in goede aarde, omdat de lichaamsvormen van de man, zij het omhuld met stof, wel zeer nadrukkelijk getoond werden, wat voor sommige mensen heel aanstootgevend was. De samensteller van de kroniek van St. Denis weet zelfs het verlies van de Slag van Crécy in 1346 aan de toorn Gods, die opgeroepen was door deze schaamteloze kleding:

Sommigen hebben zulke korte gewaden dat ze niet over het zitvlak komen, en als zij zich buigen om een heer te dienen, hun broek en datgene wat erin zit aan hen die achter hen staan, wordt getoond.²

Splitten

In de vijftiende eeuw introduceerden de soldaten van de huurlegers de zogenaamde splittenmode (zie afbeelding 1), een mode waarbij in de bovenlaag van een kledingstuk sneetjes of splitten zijn aangebracht, waardoor een onderliggende laag stof zichtbaar wordt.³ De huurlegers wa-

Afb. 1
Splittenmode en
Pluderhose ten
tijde van Keizer
Karel V

(Bron: Anoniem,
gravure,
Legermuseum, Delft)

ren opgebouwd uit beroepskrijgers die zich lieten betalen om te strijden. Niet zelden hoorde het bij de afspraak dat na een gewonnen strijd de huurlingen de veroverde steden mochten plunderen. Zo zouden de Zwitsers, nadat zij de Bourgondische Karel de Stoute in 1477 hadden verslagen, de buitgemaakte zijden tenten gebruikt hebben om hun versleten kleding te repareren en te versieren. Met mooie lapjes zijde achter de scheuren en gaten in hun kleding aanvaardden zij hun triomfantelijke thuisreis en veroorzaakten zij een modeverschijnsel dat zeer invloedrijk was.

De huiskroniek van Konrad Pellicanus von Rufach meldde rond 1490 dat

tot dan toe nog niemand de bonte, stukgehakte kleding had gezien, maar nu moesten de kleermakers deze lapwerkkunst leren, omdat de

terugkerende soldaten thuis allerlei vernieuwingen invoerden.

Vanaf het einde van de vijftiende eeuw zou deze soldatendracht de mode van burgers en vorsten meer dan vijftig jaar beïnvloeden.

Pofbroeken

Halverwege de zestiende eeuw introduceerden de landsknechten de Pluderhose – een soort pofbroek. De Pluderhose is in 1553 in het legerkamp van de keurvorst van Saksen ontstaan. De broek had wijde pijpen tot over de kuit en was gemaakt uit lange, decoratieve banden die een poffende zijden voering vrijlieten. Bij het lopen ruiste de zijde en een van de eerste meldingen waarin de in Pluderhose geklede landsknechten

¹ Beenlingen zijn maillotachtige, losse pijpen die over een bruch, een soort onderbroek, aan een gordel werden gedragen.

² A.P. Paris (ed.), *Grandes Chroniques de France* (Parijs 1837) dl. V, pp. 462-3.

³ Deze invloed werd met name door modehistorici van de oude stempel aan de huurlingen toegeschreven. Hedendaagse modehistorici trekken deze stelling in twijfel, omdat de splittenmode nagenoeg tegelijkertijd, zo niet eerder, bij de burgerkleding opgang maakte. De decoratieve splittenmode werd in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw al door de Italiaanse stadsadel gedragen; de functionele splitten werden in het derde kwart van de vijftiende eeuw al toegepast.

werden beschreven, luidde:

*Het ruiste als de broekhelden kwamen, alsof de Elbestroom onder de brug door of over een dam liep.*⁴

Versieringen

Aan de voorzijde van de Pluderhose werd een schaamkapsel aangebracht. Om de viriliteit en strijdbaarheid van de drager tonen, werd het schaamkapsel sterk benadrukt door allerlei uitbundige versieringen. Rabelais schreef in Gargantua uit 1534 dat de hoofdpersoon al jong

*...in het gebruik van zijn gulp begon te oefenen, die zijn gouvernantes dagelijks optooiden met fraaie boeketten, schone linten, heerlijke bloemen en snoezige kwastjes.*⁵

De broek bracht door dit ongegeneerde vertoon van mannelijkheid, maar ook door de immense hoeveelheden stof die voor de vervaardiging nodig waren, nogal wat teweeg. Andreas Musculus trok in 1555 met zijn 'Von züluderten Zucht und Ehrerwegenen pludrichten Hosenteuffel' van leer tegen de duivelsbroek met de woorden:

Het is zo een schaamteloze dracht, die heeft de duivel zeker bedacht.

In sommige steden werd de hoeveelheid stof die voor de broek gebruikt mocht worden zelfs wettelijk vastgesteld en zondaars gingen zonder pardon in het gevang. Ondanks de kritiek die de Pluderhose ten deel viel, werd de broek ook door de burgermode overgenomen en gedragen tot aan het begin van de zeventiende eeuw. De landsknechten zelf droegen de broek tot ver in de zeventiende eeuw. Met hun splitten en pofbroek werden zij een herkenbare maatschappelijke stand, alhoewel hun kleding nog geen echt uniform was.

Opkomst van het uniform

Tot ver in de zeventiende eeuw zouden de soldaten namelijk ongeüniformeerd blijven. In 1639 werd in ons land al weliswaar door de Raad van State besloten dat alle regimenten van de verschillende gewesten gelijk gekleed moesten zijn, maar dit gold alleen voor de snit van de kleding. Een soldaat droeg een linnen hemd, een wijde pofbroek, een nauwsluitend, zwaar verstevigd doublet dat in het Nederlands wambuis heette, wollen kousen en schoenen. Op zijn hoofd een hoge hoed en om de schouders een 'casaque', een cape die ook als jasje gebruikt kon worden. Alleen het verstevigde wambuis was typisch militair. Dit kledingstuk zou echter ook heel geliefd worden in de garde-robe van de gewone burger, niet voor het gevecht, maar omdat het comfortabel was.

Veldtekens

De kleding van de manschappen werd in grote partijen vervaardigd uit grove stof die geleverd was in diverse kleuren. De variatie in kleur maakte het op het slagveld moeilijk te herkennen wie vriend of vijand was. Daarom werden er veldtekens als sjerpen, strikken en zakdoeken ingevoerd. De huurlegers bestonden veelal uit een bonte verzameling individuen die niet vochten voor vorst en vaderland, maar voor het geldelijk gewin dat uitgekeerd werd door hun commandant. Met de eenvoudige te verwijderen veldtekens werd overlopen en deserteren heel gemakkelijk gemaakt. Desondanks werd met de veldtekens wel de eerste stap naar uniformering gezet.

Herkenbare kleuren

Nadat in 1648 de Vrede van Münster was getekend, zwoeren veel regimenten geen trouw meer aan hun commandant, maar aan hun vorstenhuis. De Zweedse koning Gustaaf Adolf begon hier al eerder mee. Hij had in 1630 zijn eigen nationale leger dat streed op basis van kameraadschap, een vast salaris en discipline, aange-

voerd. De vorst kleepte zijn legers in een duidelijk herkenbare kleur, en alhoewel de kleding nog nauwelijks van die van de burger te onderscheiden was, was er steeds meer sprake van een echt uniform.

Het Zweedse voorbeeld vond navolging in de andere Europese landen. Door de soldaten in nationale of heraldieke kleuren te uniformeren, werden zij verbonden aan hun plicht en loyaliteit jegens hun vorst.

Het regiment dat als eerste op geheel uniforme wijze gekleed ging, was het in 1657 opgerichte Franse 54e Régiment d'Infanterie, dat tien jaar na het ontstaan, in 1667, verplicht werd zich te uniformeren.

De 'justaucorps'

In Frankrijk werd het dragen van uniformen tussen 1670 en 1680 geleidelijk ingevoerd. François Michel Le Tellier, markies de Louvois (1639-91) die de bevoorrading van het Franse leger verzorgde, zorgde ervoor dat de uniformen door de staat werden verstrekt. In 1672 ontving iedere soldaat een 'uniforme justaucorps', een kraagloze, nauwsluitende, lange wollen jas met omgeslagen mouwen (zie afbeelding 2). Uiteraard had de strateeg Louvois een doel voor ogen toen hij de Franse manschappen uniformeerde. Het voorgeschreven kledingstuk moest ten eerste de soldaat voortdurend herinneren aan zijn plicht jegens vorst en vaderland. Louvois zag echter nog een tweede, zeer praktische reden in het uniform, die hij in 1672 aan zijn vorst Lodewijk XIV mededeelde:

*Pardon, Monseigneur, voor de vrijheid die ik mij permitteer om U te zeggen dat het mij schijnt dat de soldaten meer moeite met deserteren zullen hebben als zij allemaal op gelijke wijze zijn gekleed, men herkent ze dan immers veel gemakkelijker.*⁶

Frankrijk, dat na de ondertekening van de Vrede van Münster één van de

⁴ M. von Boehn, *Menschen und Moden im 16. Jahrhundert* (München 1964) 101.

⁵ Geciteerd in J. Janssen, *Jeugdcultuur, een actuele geschiedenis* (Utrecht 1994) 60.

⁶ H. Ringoir, 'Het Jassenboekje' in *Armamentaria*, nr. 4, 1969, 48.

belangrijkste landen van Europa was geworden, zette met de justaucorps als uniform de toon. Andere Europese landen zouden spoedig volgen.

Doordat ook de Franse koning en zijn officieren dit uniform droegen, werd de justaucorps geliefd aan de hoven en bij burgers. In de burgermode zou de justaucorps zich halverwege de achttiende eeuw gaan ontwikkelen tot 'habit' of 'frac à la française'.

Voor het militaire uniform bleef de justaucorps gedurende lange tijd de basisvorm, waaraan alleen uit praktische of modieuze overwegingen kleine veranderingen werden doorgevoerd.

De 'brandenbourg'

De justaucorps kon gesloten worden met 'brandenbourgs'. Dit zijn knopen en knoopsgaten die kleurig omrand zijn met decoratief gevlochten of geweven band en die doorlopen in lusvormig tressenwerk.

Een andere variant bestaat uit decoratief bandwerk dat met lussen over gevlochten knopen sluit. De benaming 'brandenbourg' verwijst naar de schitterende uniformen van het Brandenburgse leger van Friedrich Wilhelm von Brandenburg, dat in 1674/75 in de Elzas vocht. De Brandenburgse soldaten droegen jassen waarvan de knoopsgaten omrand waren in de kleur van de voering van

de jas. Bovendien waren de voorpanden ook nog extra gedecoreerd met tressen. Aanvankelijk heette alleen dit soort jassen brandenbourgs, maar in de loop van de tijd ging de benaming over op de gedecoreerde sluiting. Sindsdien is de brandenbourg niet meer weg te denken uit de mode. Vanaf het einde van de zeventiende eeuw waren zij geliefd als sluiting van heren- en dameskleding. En in de twintigste eeuw werden huisjasjes, pyjama's en kamerjassen ermee gesloten.

De epaulet

Aan het eind van de zeventiende eeuw werd er op de schouder van de justaucorps een bundeltje linten gedragen om te voorkomen dat de schouderbandelier wegslipte. Men had de gewoonte deze linten samen te knopen en de vrije eindjes als franje te laten bungelen. Deze vorm vinden we terug in de epaulet (afgeleid van het Latijnse 'spadula', en Franse 'épaule' wat 'schouder' betekent) die in 1759 voor Franse officieren verplicht werd. Aanvankelijk was de epaulet een praktische decoratie, maar in later tijden verwerd het eerder tot onhandige opsmuk. Vandaag de dag lijkt de epaulet als distinctief hét symbool van militaire macht te zijn.

In de burgermode werd de epaulet aan het eind van de negentiende eeuw geïntroduceerd. Gedurende de gehele twintigste eeuw komen we de epaulet tegen op kleding in sportieve of militaire stijl. Alhoewel het moeilijk is na te gaan of ontwerpers met epauletten een speciale bedoeling hebben, is het opvallend dat het bandje op de schouder in de periode rond de Tweede Wereldoorlog en in de jaren zestig vaker voorkwam dan anders. Waarschijnlijk heeft men zich hiermee in tijden van oorlog op bescheiden wijze met de soldaten willen identificeren.

Naar een negentiende-eeuws silhouet

Een aristocratisch uiterlijk

In de loop van de achttiende eeuw

Afb. 2
Frederik III, keurvorst van Brandenburg deed rond 1704 zijn naam eer aan met deze prachtige justaucorps. De jas heeft een sluiting 'à la Brandenbourg'. Op de rechterschouder droeg hij een tot epaulet geknoopte schouderband. Rond 1759 zou de epaulet voorschrift worden voor Franse officieren

(Bron: Anoniem kunstenaar, begin achttiende eeuw, gravure, Stadtmuseum, München)

werd de justaucorps door wijzigingen aan de snit steeds strakker en eleganter (zie afbeelding 3). Bij deze nauw bemeten justaucorps pasten geen wijde broeken meer, maar een strak model. Zo had zich omstreeks 1800, in vergelijking met een eeuw eerder, een heel nieuw soort uniform ontwikkeld. Dit uniform was weliswaar zeer fraai en representeerde de glans en glorie van de militair op bijzondere wijze, maar het was ook wel erg modieus en dandy-achtig. Toch voldeed het geheel aan het masculiene droombeeld van de negentiende

eeuw. De ideale man had een aristocratisch uiterlijk dat bestond uit brede schouders, een smalle taille en lange benen. De militair kleeedde zich daarom in een strakke broek waarin zijn benen eindeloos leken. De cavalerie-officier, die in 1830 *The Whole Art of Dress, or the Road to Elegance and Fashion* schreef, merkte echter 'aangaande strakke pantalons bij groot tenue' op,

dat alhoewel in ieder opzicht het meest geliefd en flatterend, ik zeker deze zeker niet aan al mijn lezers

kan adviseren tenzij zij op zijn minst redelijk mooie benen hebben.

Wilde men ondanks zijn lelijke benen per se toch een strakke broek aan, dan moest de natuur een handje geholpen worden. Tenzij

...zij hun toevlucht zoeken tot kunstgrepen om de gebreken van een krom of dun been te verdoezelen; in welk geval een lichte mate van vulling een absolute vereiste is, maar hierbij zijn de grootste zorgvuldigheid en omzichtigheid geboden.

Om het silhouet te vervolmaken werden uniformjassen aan de voorkant opgevuld om een gespieerde borstkas te suggereren en epauletten verbreedden de schouderpartij.

Van oudsher hebben de militair en zijn leger een onweerstaanbare aantrekkingskracht uitgeoefend op mannen. Deze culmineerde in de negentiende eeuw toen het soldatendom ongekend populair werd en de schitterende uniformering voor velen een hoogtepunt bereikten. Het negentiende-eeuwse uniform was dan ook zonder uitzondering bijzonder fraai. Uniformen werden vervaardigd in alle kleuren van de regenboog en versierd bijvoorbeeld met zilveren zwaluwnesten⁷ en gouden epauletten, franjes, beleg in afstekende kleuren, zilveren en gouden knopen, kant, gecompliceerd ineengedraaide sabelkwasten, enzovoort.

Het perfecte silhouet

Het silhouet werd vervolmaakt door voorpanden op te vullen, tailles in te snoeren, benen in strakke, buffellede- ren broeken te steken en aan de voeten glimmende laarzen te dragen. Door het hoofd ten slotte te kronen met sjako's, berenmutsen of kleurrijk gepluimde helmen werd het verschijningsbeeld van de militair geperfectioneerd (zie afbeelding 4). Het militaire uniform zag er zo mooi uit dat

⁷ Zwaluwnesten zijn schouderversieringen met afhangende franjes.

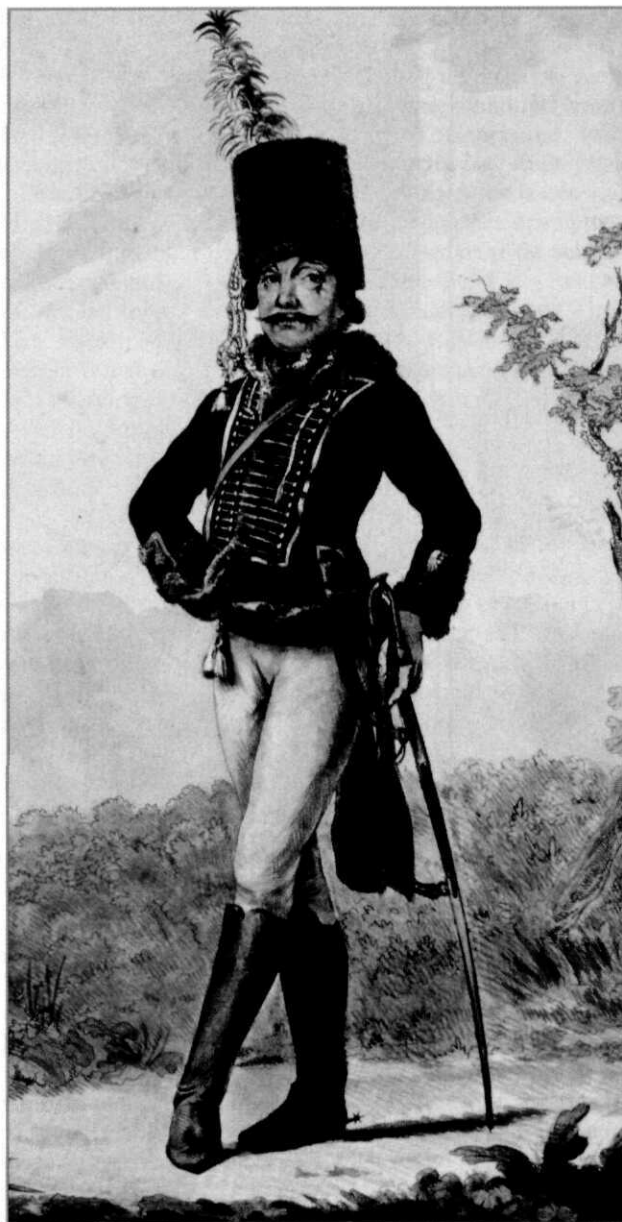

Afb. 3
Pruisische officier
van het
grenadiers-
bataljon
Garde von Retzow
rond 1750 in een
elegante, wijde
justaucorps

(Bron: Adolph Menzel,
1851, fascimilé van
litho, part. coll.)

Afb. 4
De militair werd
door zijn fraaie
uniform een
elegante ver-
schijning

(Bron: M. de Sallie, G. Malleijn, Pruisische wachtmeester der huzaren van het Regiment van Eben, 1787, ingekleurde gravure, Legermuseum, Delft)

het niet verwonderlijk is dat in de negentiende eeuw veel facetten van de uniformering in de burgermode slopen. Richard Cobb schreef in *Death in Paris, 1795-1801* over

Jonge mannen, vooraanstaand in de laffe rangen van de klasse 'legers' van de jeunesse dorée, die absoluut de intentie niet hebben hun leven te wagen op een slagveld dat verder ligt dan het Palais Royal, hypocriete hoge militaire kragen à la hussarde en strak dicht-

geknoopte overjassen...

Door iets militairs in de kleding over te nemen, verkreeg men zonder de risico's te dragen die de krijgsmacht met zich meebracht, toch een zekere status.

Uiteraard speelden de kwaliteit en degelijkheid van de militaire kleding, maar ook de dictatuur van de mode een welhaast nog grotere rol. En zo zou het gedurende de negentiende en twintigste eeuw blijven. Veel kleine maar ook grotere ontleningen aan uni-

formen van weleer vonden plaats. De burgers droegen wellingtonboots, zouavenjasjes (zie afbeelding 5), garibaldiblouses en balaklava's en decoreerden hun kleding met Pruisische kragen, epauletten en brandenbourgs. De invloed van militaire kleding was dus verstrekkend, zowel in detail als in tijd.

Veldheren maken mode

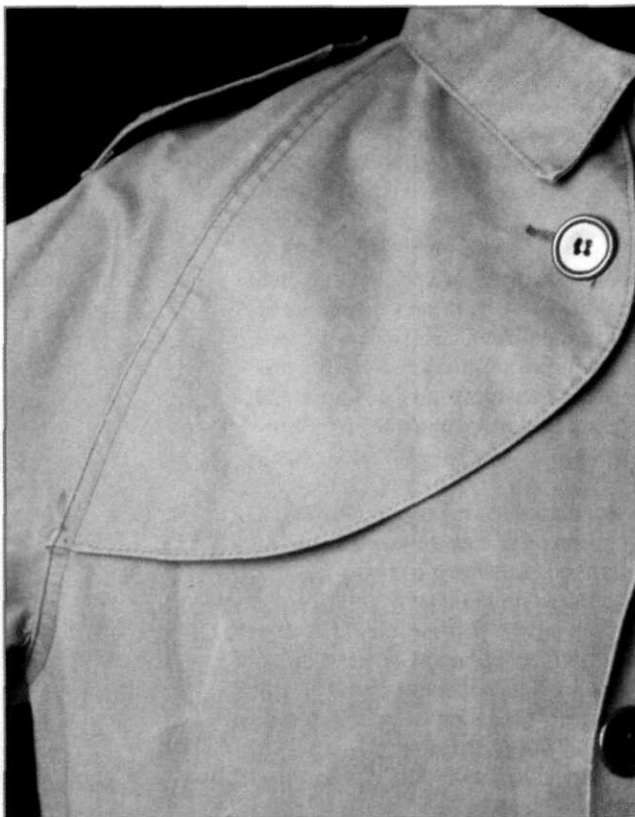
De belangrijkste bijdragen uit de negentiende eeuw werden direct of indirect geleverd door twee populaire Britse officieren uit de tijd van de Krimoorlog (1854-56): Lord Cardigan en Lord Raglan. De zevende graaf van Cardigan, James Thomas Brudenell (1797-1868) was aanvoerder van de Light Brigade, een cavalerie-eenheid. Cardigan voldeed geheel aan het ideaalbeeld van de negentiende-eeuwse officier: hij was elegant, flamboyant, een waar leider en boven alles een aristocraat. Zijn uitstraling werd versterkt door het officierstenu van de huzaren: een blauw vest van gebreide kamgaren met lange mouwen, aan de voorzijde hevig gedeco-

Afb. 5
Zouavenjasje voor dames uit
zwarte taffeta met bandjes en
borduurwerk (Bron: Bazaar, 1862)

Afb. 6 De naam Cardigan leeft voort in het werk van Coco Chanel (Bron: Jocelyne Moreau)

Afb. 7 De raglanmouw, vernoemd naar Lord Raglan, biedt veel bewegingsvrijheid (Bron: Legermuseum, Delft)

reerd met gouden tressen. De aldus mooi uitgedoste officieren, die om de tegenstander ontzag in te boezemen in vol ornaat het slagveld op gestuurd werden, moeten een oogverblindende, maar ook bevreemdende indruk gemaakt hebben, getuige de uitspraak van de Franse generaal Pierre Bosquet. Toen hij de felle strijd op het slagveld bij Balaklava gadesloeg, constateerde hij: 'C'est magnifique mais ce n'est pas la guerre!'⁸

Op welke wijze en in wat voor vorm de cardigan in de negentiende eeuw de mode binnensloep blijft vooralsnog onduidelijk. De naam bleef voortbestaan in relatie tot een kort vestjasje met lange mouwen. De wereld van verschil tussen het schitterende huzarenjasje en het daarmee

vergeleken saaie vest is moeilijk te verklaren (zie afbeelding 6). De geschiedenis verhaalt dat Lord Cardigan, verhit door het vuur van de strijd om de Krim, de trui die hij onder zijn uniform droeg met zijn sabel van voren opensneed. Na afloop zou een van zijn mannen de gerafelde randen hebben omhoog, er knopen opgezet en er knoopsgaten in gemaakt hebben. Hiermee was het vest geboren. De cardigan zou dus niet afgeleid zijn van een uniformjasje, maar van een militaire trui.

Het vest

Aan het begin van de twintigste eeuw verscheen onder deze naam een gebreid, kraagloos vest met lange mouwen in de sportkleding. De ontwerperster Coco Chanel (1883-1971) wordt door veel modehistorici beschouwd als de 'uitvindster' van het gebreide vest, dat zij in de jaren twintig en dertig inderdaad veelvul-

dig in haar comfortabele kleding naar voren bracht. Chanel was, hoezeer zijzelf dit idee ook voedde, echter niet de enige die cardigans ontwierp. Ook andere ontwerpers uit de jaren twintig brachten cardigans op de plankiers.

In ieder geval is sinds het begin van de twintigste eeuw de cardigan niet meer weg te denken uit de mode. Hoewel het vest lange tijd een stigma van huiselijke oubolligheid heeft gehad, beleefde het zo nu en dan grote revivals. Toen de frêle filmster Audrey Hepburn het vest achterstevoren droeg en de Amerikaanse zanger Perry Como in cardigan gekleed op de hitlijsten stond, maakten ook de meer modebewuste mensen kennis met dit comfortabele kledingstuk. Zij die de voorkeur geven aan klassieke kleding kennen de cardigan nog steeds als onderdeel van de twinset.

De raglanmouw

Een ander negentiende-eeuws militair

⁸ B. Agnew, 'Forces in Fashion. Military & Naval Influences on Civilian Fashion'. In *Glenbow*, 1994, z.p.

modeverschijnsel dat ook vandaag nog, zowel letterlijk als figuurlijk, ongekennde populariteit geniet is de raglanmouw (zie afbeelding 7). Deze mouw is genoemd naar James Henry Lord Raglan (1788/9-1855), die zich met zijn optreden in de Krimoorlog onsterfelijk maakte. Net als bij de cardigan is de oorsprong van de raglanmouw in duisternis gehuld. Deze is niet zoals een 'normale' mouw ingepast tussen de schouder- en zijnaad van het bovenlijf, maar loopt vanaf de halslijn tot aan de pols of elleboog, al naar gelang de lengte van de mouw, en is schuin vanaf de hals tot onder de oksel aan het bovenlijf gestikt.

Het resultaat van deze coupe is een grotere bewegingsvrijheid voor armen en lichaam dan bij de traditionele mouw. Daarom is het goed mogelijk dat deze mouwsoort speciaal voor Lord Raglan, die tijdens de Slag bij Waterloo zijn rechterarm verloor, werd ontworpen. Maar het kan ook dat Raglan de jas liet ontwerpen voor zijn soldaten, die tijdens de Krimoorlog in de barre Russische winter van 1854-55 moesten vechten. Hoe het ook zij, de raglanmouw werd aan het eind van de jaren vijftig van de negentiende eeuw voor het eerst in Engelse, korte wollen raglanjassen toegepast. Sinds het einde van de negentiende eeuw komen we de mouw op bijna alle kledingstukken tegen.

Afb. 8
De trenchcoat,
het ideale
kledingstuk voor
de loopgraaf
(Bron: The Sphere, Vol.
LXX no. 291, 1917)

De trenchcoat

De jas die vandaag de dag ook veelvuldig met een raglanmouw wordt uitgevoerd is de trenchcoat (zie afbeelding 8). Deze jas vindt haar oorsprong in een negentiende-eeuwse militair uitzienende jas met epauletten en een dubbel jukstuk op de schouders. Aanvankelijk werd de trenchcoat van wol vervaardigd, maar Thomas Burberry (1835-1926) die tijdens de Eerste Wereldoorlog trenchcoats voor het British Royal Flying Corps (de latere R.A.F.) vervaardigde, gebruikte de door hem gepatenteerde waterafstotende gabardine.⁹

De jas van Burberry had een groot rugstuk, epauletten, bandjes met gespjes aan de manchetten, een dicht te knopen stormflap op één schouder, een ceintuur en zakken met kleppen. Metalen D-ringen werden aangebracht voor het vastmaken van militaire uitrustingsstukken.

Ready for all Emergencies

Illustrated, Naval or Military Catalogues Post Free.

When facing the Hun or facing the Weather, the most efficient and comfortable Safeguard is a

BURBERRY

TRENCH-WARM

Practical in every detail, smart and soldierlike in appearance, and designed in two parts which can be worn separately or together, it supplies the services of

THREE COATS IN ONE GARMENT.

The outside, worn alone, provides a

WEATHERPROOF that is thoroughly reliable, yet self-ventilating and healthful. It excludes anything in the form of wet, yet is entirely free from rubber, oil-silk or other unhealthy, airtight fabrics. The inside makes a capital

BRITISH WARM. Made of luxuriously soft Camel Fleecce, it is snug and warm in chilly weather, yet very light. A most comfortable coat for wear in dug-outs or when off duty. The two parts together form the finest

TRENCH-COAT available. A staunch, double-breasted safeguard that withstands a steady downpour or blizzard and engenders healthful warmth.

Officers Under Orders for Europe or the Far East, can obtain at Burberrys, Uniforms in suitable materials, and every detail of kit

READY-TO-PUT-ON

Perfect fit is assured, as each garment is made in more than 50 different sizes. Complete kits to measure in 2 to 4 days.

BURBERRYS

HAYMARKET S.W. 1 LONDON

SERVICE WEATHERPROOFS during the War BURBERRYS CLEAN and REPROOF Officers' Outfits, Jackcoats, Buffs and Burberry Trenches

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de jas door Britse officieren als regenmantel gedragen. Al snel kozen ook burgers voor deze comfortabele jas. Zeker toen Hollywoodsterren als Humphrey Bogart in *Casablanca* de jas met allure op het witte doek droegen, wilde bijna iedere burger een trenchcoat dragen.

En dat is zo gebleven. In de voorjaarsmode van 2000 maakte de jas weer furore in een bijdetijdse variant. Maar in wat voor uitvoering dan ook, de trenchcoat heeft zijn traditionele, comfortabele degelijkheid al meer dan honderd jaar bewezen.

De marine-look

Het T-shirt

Overigens heeft niet alleen de landmacht, maar ook de negentiende-eeuwse marine zijn invloed op de mode gehad. Het in 1857 gestandaardiseerde Britse matrozenpak drukte een onuitwisbaar stempel op de mode, want wie heeft niet ooit een matrozenkraagje of misschien zelfs een heel pakje gedragen? Alhoewel het matrozenpakje, toonbeeld van onschuld en braafheid, een reliek van verloren tijden lijkt te zijn, beleefde het aan het einde van de twintigste eeuw een revival in de collectie van Jean-Paul Gaultier. Diens knalroze matrozenpakken met wijd uitlopende pijpen – de van de matrozen afkomstige bell-bottoms – zijn echter in de homoscene helemaal 'in' en torpederen de oorspronkelijke brave uitstraling van dit kledingstuk. Het handelsmerk van Gaultier is overigens het blauw-wit gestreepte matelot jersey T-shirt, dat wij zo goed van de matrozen kennen. →

⁹ Gabardine werd in 1879 door Thomas Burberry gepatenteerd. Hij vervaardigde de stof uit katoenen garen dat waterdicht gemaakt, dicht werd geweven en vervolgens nogmaals waterdicht werd gemaakt. Tijdens de Eerste Wereldoorlog, in 1917, toen de stoffen in Engeland gerantsoeneerd werden, gaf Burberry de vervaardigingsrechten van gabardine op, maar hij behield wel de merknaam.

jas bijzonder geliefd en ook vandaag de dag wordt deze jas nog veel verkocht, zij het in modieuze en kleurrijke varianten.

Nog maar weinig herinnert aan de militaire oorsprong. Wie het waagt de jas in de oorspronkelijke beige of blauwe kleur te dragen, valt als een a-modieus mens door de mand.

Khaki en camouflage

Eén van de belangrijkste negentiende-eeuwse mode-invloeden die vandaag de dag zeker niet meer uit het modebeeld is weg te denken, is de kleur khaki¹¹ en de daaruit voortvloeiende camouflage, die we te danken hebben aan de in India gelegerde Britten. De steeds doelmatiger wordende wapens uit de tweede helft van de negentiende eeuw zetten militairen aan het denken over het nut van camouflage. In de tijd van voorladers en buskruit die maar een geringe reikwijdte hadden, maakte het eigenlijk niet uit wat voor kleur een uniform had. De werking van moderne handvuurwapens dwong echter een radicale verandering af. Het gedrag van de soldaat in het veld moest worden gecamoufleerd en khaki was daarvoor ideaal.

Over het ontstaan van de kleur doen verschillende verhalen de ronde, het ene wat romantischer dan het andere. Sommigen menen dat het wassen van witte stof in de Ghanges deze kleur opleverde. Anderen verhalen dat de kleur in 1846 door een officier van Britse Oost-Indische Compagnie geïntroduceerd werd toen hij zijn regiment verkenner in zandkleurige katoenen kleding stak die hij speciaal voor de dienst had laten verven.

Aan het eind van de jaren veertig van de negentiende eeuw richtte Harry Lumsden de Queen's Own Corps of Guides op voor militaire en politieke doeleinden in Punjab. In deze tijd werd de uniformering van de Bengal Irregular Cavalry overgelaten aan de leidinggevende commandant. Lumsden

werd zwanger van de zeer onorthodoxe opvatting dat een strakke, rode tuniek met een hoog boord niet de meest geschikte kleding was om oorlog te voeren in de vlakten van Punjab bij heet weer en daarom besloot hij ze allemaal in het bruin te steken.

Geïnspireerd door de kleding van de

Punjab Irregular Force, die ter camouflage met plantaardige mazari geverfde kleding droeg in een vale grijze kleur, kleepte hij in 1846 zijn mannen onder andere in een jak en pyjama-achtige broeken uit mazari-grijze, grove katoen, tulbanden en gewatteerde katoenen overjassen.

In december 1849 kwamen de 'Mudlarks', zoals de Guides genoemd werden, voor het eerst in khaki in actie op het slagveld en dat bleek een groot succes. Sir Charles Napier, de leidinggevend commandant zei 'Ja, het is geen slechte kleur voor het werk'¹², alhoewel de Europeanen er nog aan moesten wennen, getuige de bijnaam 'Dirty Shirts' die zij eraan gaven. Een Engelse dame die het 75e regiment in khaki zag, concludeerde

'Die vreselijk uitziende mannen moeten wel Afghanen zijn.'¹³

Het Britse leger nam khaki ten tijde van de Grote Mouterij in India in 1857-1859 over, waar de kleur zijn dienst bewees. Na de Mouterij keerde men terug naar het witte uniform, maar khaki bleef telkens weer zijn succes bewijzen op het slagveld. Zodra er strijd geleverd moest worden, werd het witte uniform khaki geverfd.

→

Afb. 10
Edgar Vos
maakte in de
jaren tachtig
de safari-look
salonfähig

(Bron: F. Schroeder, coll. Edgar Vos)

¹¹ Het woord 'khaki', 'khakee', 'kharkee' of 'kharki' is afgeleid van het Hindoestaanse 'khak', dat 'stof' betekent; in het Perzisch betekent het woord naast 'stof' ook 'aarde'.

¹² Het eerste reguliere Britse regiment dat khaki droeg was het 74th regiment tijdens de 8ste Kaffir oorlog van 1851-52.

¹³ T. Newark, Q. Newark, J.F. Borsarello, *Brasserie's Book of Camouflage* (Londen 1996) 14.

Het zou echter tot 1896 duren voordat het khaki-kleurige uniform voorschrijft werd, en dan nog alleen voor de diensten overzee. Andere Europese koloniale machten voerden in navolging van Groot Brittannië, ook khaki tropenuniformen in voor hun troepen in den vreemde.

De Britten voerden in 1902 als eersten het khaki in voor alle regimenten ook die in het moederland zelf. Andere landen zouden snel volgen, met khaki of een veldgrijze variant. De kleur was geschikt voor een gevechtspak en bovendien werd de vervaardiging veel goedkoper dan die van de oude uniformen.

Safari- en tropenkleding

De kleur khaki werd in de burgermode aanvankelijk alleen overgenomen voor safari- en tropenkleding. Ook vandaag gaan khaki en reizen veelal hand in hand. Khaki is een vrij neutrale, onbesmettelijke kleur waarop het stof en het vuil dat reizen nu eenmaal met zich meebrengt nauwelijks te zien zijn. Zeker in een lichte variant brengt katoenen khaki verkoeling en de militaire snit die bij deze kleding hoort draagt gemakkelijk.

Behalve deze vooral praktische verklaring van tropenkleding, speelde ook de koloniale militair een grote rol in de ontstaansgeschiedenis. Tijdens het negentiende-eeuwse kolonialisme maakten veel wetenschappers, amateurgeleerden en missionarissen uit naam van de geneeskunde, antropologie en godsdienst ontdekkingsreizen naar de meest verre oorden om aldaar schedels, lippen en neuzen te meten, proeven te doen en zieltjes te winnen. Op hun reizen dwars door het oerwoud en andere onherbergzame gebieden kregen de onderzoekers militaire bescherming, niet alleen tegen gevaarlijke dieren en de andere onvermoede gevaren van de jungle, maar ook tegen de 'wilde' wiens leven en habitat door hen werd verstoord. De reizigers droegen veelal de kleding van hun militaire begeleiders. Het velduniform was immers praktisch en gaf de drager een ongenaakbare uitstraling. In de loop van de tijd verwerd het uniform door snitveran-

deringen die het gemak ten goede kwamen, tot safarikleding – 'safari' is Arabisch voor reis. In de koloniale tijd speelde de safari in de zin van de jacht op groot wild, ook een rol bij de evolutie van safarikleding uit het velduniform.

Invloed van films

Gedurende de gehele twintigste eeuw was khaki op grote schaal ook in de meer militaire burgermode terug te vinden, waarbij reizen, maar ook films als *Tarzan of de Gouden Leeuw* (1928) en *De Tuin van Allah* (1935/36) met Marlene Dietrich veel invloed hadden. Rond de Tweede Wereldoorlog werden er als teken van de tijd mantelpakjes en blouses in militaire snit uit khaki vervaardigd. Het zwaartepunt van modieuze khaki en ligt echter in de laatste helft van de vorige eeuw. In 1967 ontwierp Yves Saint Laurent een collectie, geïnspireerd op Afrika. Na de succesvolle verfilming van Karen Blixen's *Out of Africa* uit 1985, met Meryl Streep in de hoofdrol, werd safarikleding weer een inspiratiebron, terwijl ook de Indiana Jones-films uit het begin van de jaren negentig, met Harrison Ford, de mode beïnvloedden.

De Nederlandse ontwerper Edgar Vos bracht in 1984 een kledinglijn uit waarvoor de uniformen van het Vreemdelingenlegioen model had gestaan (zie afbeelding 10). De straatmode volgde dit beeld met goedkope versies die door de commercie op de markt werden gebracht.

De safari- en tropenkleding is nog steeds niet weg te denken uit menige kledingkast. Het tropenpak verschaft de drager een gevoel van ongebondenheid en de uitstraling van de stoere avonturier uit de Camel-reclame. Dat zowel de kleding als het reizen van deze outdoor-man een voortvloei- sel zijn uit het negentiende-eeuwse koloniaal-militaire verleden, is vergeten geraakt.

Camouflagepatronen

Het ontstaan van camouflagepatronen vloei- de voort uit het gebruik van

khaki en veldgrijs. Toch was er nog een heel andere invloed. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd gevlekte camouflage toegepast om artilleriegeschut, tanks, vliegtuigen en boten samen te laten smelten met hun omgeving. Aanvankelijk koos men alleen voor khaki, maar men ontdekte dat door meer kleuren toe te passen de vorm van het object minder zichtbaar werd.

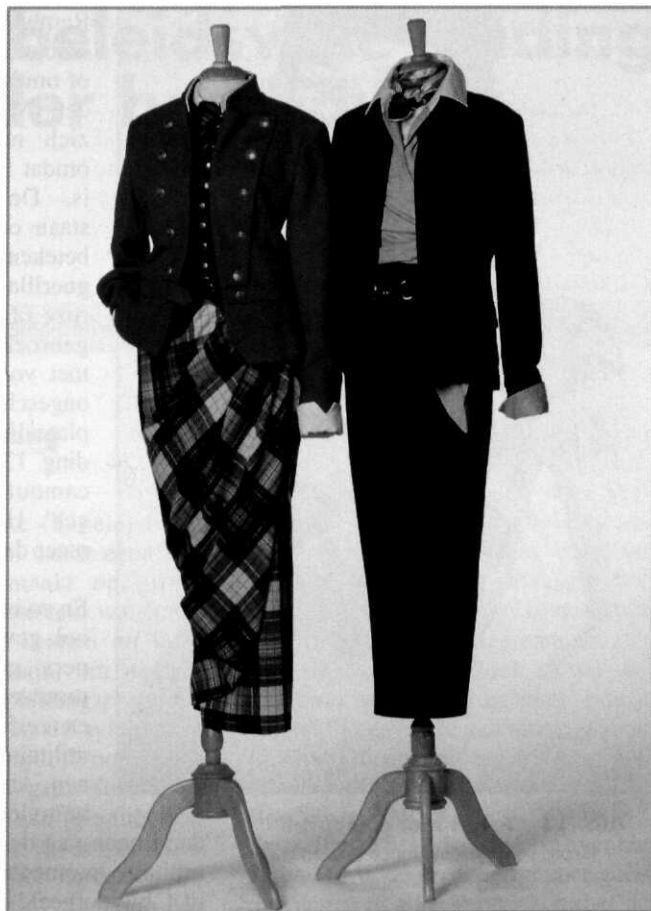
In de periode 1914-1918 werd de camouflage echter nog niet toegepast op uniformen. Alleen de Duitse stormtroepen beschilderden hun 'Stahlhelm' met camouflagepatronen om minder zichtbaar te zijn als zij boven de loopgraven uitstaken. Na de oorlog bestudeerden diverse landen, waaronder de Verenigde Staten, Italië en Frankrijk, de mogelijkheid om camouflage toe te passen op de uniformering en ander militair materiaal. Het waren echter de Duitsers, met name de Waffen-SS, die voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog gedrukte camouflage in zijn meest gevarieerde vormen op grote schaal toepasten.

Het succes van de Duitse uniformering maakte dat ook de Amerikanen, Britten, Russen en Italianen op camouflage overgingen, waarbij ieder zijn eigen patroon ontwikkelde. Na de Tweede Wereldoorlog werd het scala aan patronen zo uitgebreid dat er vandaag binnen de uniformen honderden verschillende soorten bestaan.

Voegt men hier de talloze 'wilde' patronen en zogenaamde funcamo's in opvallende kleuren aan toe dan loopt het aantal in de duizenden. Want camouflage is kennelijk niet alleen geschikt voor de soldaat, maar ook voor de burger. Van groot tot klein, van jong tot oud hullen mensen zich in camouflage, alsof het leven een survivaltocht is. De kledingstukken variëren van outdoor-scherfvesten en combatbroeken van de dump tot balletshirtjes, badpakken en avondjurken van Valentino. In de laatste decennia van de twintigste eeuw pasten modeontwerpers als Gianni Versace en John Bartlett camouflage uitgebreid

Afb. 11
Ellen Cramer
 inspireert zich
 op historische
 uniformen voor
 het label **Greys**
 of **Saint Kilda**

(Bron: C. van
 Bruggen, coll.
 Ellen Cramer)

toe op designkleding van leer en zijde.

De jaren zestig

Het dragen van khaki en camouflage kwam in de jaren zestig in de mode. De Verenigde Staten van Amerika waren sinds 1964 in de Vietnamoorlog verwickeld. De Vietnamoorlog heeft veel invloed op de Amerikaanse samenleving gehad. Terwijl de rechtvaardiging van de oorlog voor veel Amerikanen twijfelachtig was, vielen er in naam van de democratie steeds meer slachtoffers. In de jaren zeventig leidde de onvrede over de Vietnamoorlog tot stormachtige protesten. Jongeren gingen legerkleding dragen uit sympathie vóór en identificatie met de jongens die gedwongen werden te vechten voor democratie in een vreemd land; anderen juist omdat zij tégen deze, in hun ogen zinloze, oorlog waren. Tijdens Woodstock in 1969 zong Country Joe and the Fish

zijn protestlied 'What are we fighting for', gekleed in het hemd van een Amerikaans gevechtspak. Legergroen werd de kleur van de vrede, niet van de oorlog. Voor- en tegenstanders hul-

den zich in parka's, gevechtsbroeken en soldatenkistjes of Clark's – de van oorsprong militaire woestijnschoen – terwijl de teruggekeerde veteranen hun oude gevechtspakken bleven dragen. Deze voorkeur voor dumpkleding werd aan het eind van de jaren zeventig en begin jaren tachtig gevoed door Hollywoodfilms als *The Deerhunter* en *Apocalypse Now*. Dergelijke films huldigden de Vietnamveteranen, óf toonden de nieuwe held, de outlaw, de eenling in zijn strijd tegen het kwaad.

Rambo, Exterminator, The A-team, leverden gekleed in gevechtsuitrustingen die door iedere dumpstore geleverd konden worden, een grote bijdrage aan het straatbeeld van de laatste decennia van de twintigste eeuw. In een maatschappij die steeds harder en gewelddadiger werd, leek gevechtsskleding bovendien de enige passende uitrusting voor zowel de strijdlustige als de vredelievende te zijn.

Wanneer we de laatste decennia van de vorige eeuw bekijken, worden we veelvuldig geconfronteerd met terreuracties, gijzelingen, oorlogen, wapenwedlopen en fundamentalisme. Het is dan ook niet vreemd dat de mode zich door het uniform laat beïnvloeden en dat de actualiteit in de kleding doorklinkt. →

Afb. 12 De flighterjacks zijn sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer uit de mode geweest. Replica's van R.A.F. jassen doen oude tijden herleven

(Bron: The Adventure Store, Den Haag)

Popmusici

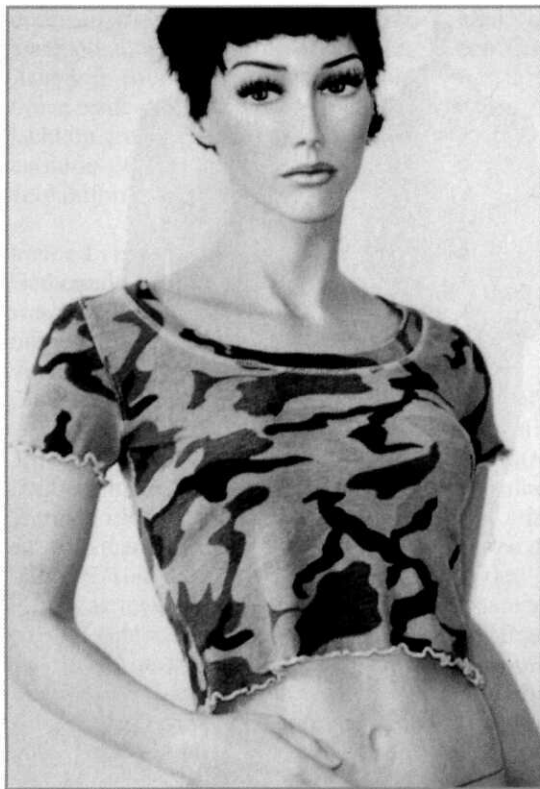
Popmusici hebben hieraan ook een grote bijdrage geleverd. In de jaren zestig waren het de Beatles en Jimi Hendrix die in respectievelijk quasi- en echte uniformen het podium opklommen en zongen over vrede. Jimi Hendrix, die in 1966 populair werd in het Londense Undergroundcircuit, was met het uiterlijk van een paradijsvogel en de muziek van de duivel een bedreiging voor de gevestigde orde. Immers, op het hoogtepunt van de Vietnamoorlog ondermijnde hij het aloude toonbeeld van formaliteit en macht: de officier. Erger nog werd deze tegenstelling in de jaren tachtig van de vorige eeuw toen de punkers kozen voor soldatenkisten om tegen de heilige huisjes van de gevestigde orde te schoppen.

Het uniform in de wereld van de popmuziek, of het nu om Hendrix, Michael Jackson of de Vengaboys gaat, werd het symbool van vrijheid, individualiteit en anarchie, en staat daarmee lijnrecht op de oorspronkelijke betekenis. Het uniform dat eigenlijk het 'eigen ik' van de drager ondergeschikt moet maken aan een hoger belang, wordt bij de burger juist een middel tot zelfexpressie, waarbij ieder zijn eigen doel heeft.

Signalen en symbolen

Trenchcoats van Burberry en Aquascutum stralen vandaag de dag klassieke degelijkheid uit en op klassieke uniformen geïnspireerde kleding geeft de drager een krachtige uitstraling (zie afbeelding 11). De stoere 'knife-proof urban guerilla-look' geeft jongeren in achterstandswijken een raak-mij-niet-aan-uitstraling en daarmee het gevoel van veiligheid en strijdbaarheid.

Combatbroeken, gecamoufleerde jassen en vliegerkleding zijn voor sportievelingen uiterst praktisch en maken van hen vrijbuiters (zie afbeelding 12). En dan zijn er nog de jongeren die gevaarlijke ideeën koesteren en met bomberjacks, soldatenkistjes en andere dumpartikelen, nazi-tekens, racistische slogans en kaalgeschoren

Afb. 13 T-shirt met camoprint

(Bron: Blue system Dance Ware,
Jocelyne Moreau)

hoofden, in het gunstigste geval het militaristische van hun gedachtegoed willen onderstrepen.

De meeste burgers zijn zich echter van de militaire oorsprong van hun kleding niet bewust. Zij dragen militaire mode dan ook niet om een

Rambo IV te worden, maar omdat het comfortabel is of omdat zij het mooi vinden. Veel jongens kleden zich met dumpartikelen omdat het 'gewoon stoer' is. De meeste meisjes staan ook niet stil bij de betekenis van hun 'urban guerilla-look' als zij hun roze of blauwe camouflagebroeken combineren met voor de dienst totaal ongeschikte gympen met plateauzolen (zie afbeelding 13). Zij vinden hun camouflage gewoon 'te gek'. Het is mode en niet meer dan dat.

En zo is het in het verleden ook geweest. Veel ontwerpers gebruikten raglanmouwen, brandenbourgs en zelfs ritsen zonder de militaire oorsprong te kennen. Anderen zullen zeker beïnvloed zijn door de dreigingen van de tijd en op cruciale militaire momenten hun ontwerpen met bijvoorbeeld epauletten en distinctieven hebben aangepast. In ieder geval had de modewereld er oog voor dat landmacht, luchtmacht en zee-macht over het algemeen uitstekend gekleed gaan. Zolang er strijdmachten zijn, zullen mode-ontwerpers de ontwikkeling van het uniform nauwlettend volgen.

Literatuur

- Agnew, B., 'Forces in Fashion. Military & Naval Influences on Civilian Fashion'. In: *Glenbow*, 1994.
- Bleckwenn, R., 'Beziehungen zwischen Soldatentracht und ziviler modischer Kleidung zwischen 1500 und 1650'. In: *Zeitschrift der Gesellschaft für Waffen- und Kostümkunde*, 1974, dl. 1.
- Von Boehn, M., *Menschen und Moden im 16. Jahrhundert* (München 1964)
- Janssen, J., *Jeugdcultuur, een actuele geschiedenis* (Utrecht 1994)
- Loschek, I., 'Von der Kolonialuniform zum Safari-look'. In: *Waffen- und Kostümkunde*, nrs. 1 en 2, 1993.
- Loschek, I., *Reclams Mode- & Kostümllexikon*

- (Stuttgart 1994).
- McDowell, C., *The man of Fashion: peacock males and perfect gentlemen* (Londen 1997).
- Mollo, J., *Military Fashion: A comparative history of the uniforms of the great armies from the 17th century to the First World War* (Londen 1972).
- Newark, T., Q. Newark, J.F. Bosarello, *Brassey's Book of Camouflage* (Londen 1996).
- O'Hara, G., *Mode Encyclopedie. Van 1840 tot de jaren '80* (Houten 1989).
- Pâris, A.P., *Grandes Chroniques de France* (Parijs 1837) dl. V.
- Ringoir, H., 'Het Jassenboekje'. In: *Armamentaria*, 1969, nr 4.
- Thiel, E., *Geschichte des Kostüms* (Berlijn 1980).